

ADABIYOTSHUNOSLIK NAZARIYASI VA TARIXI TARJIMADA ALDOQCHI SO‘ZLAR IFODASI

Sapayeva Feruza – *Nukus DPI O‘zbek adabiyoti kafedrası professori*

Kalit so‘zlar: *Maxtumduli, she‘r, tarjima, turkman tili, o‘zbek tili, mazmun, ma‘no, tarjimon.*

Key words: *Mahtumduli, poem, translation, Turkmen language, Uzbek language, meaning, translator.*

Soxta ekvivalentlar, “aldoqchi so‘zlar” tarjima muammolari bo‘yicha bir qator tadqiqotlar amalga oshirilgan¹²⁷. Jumladan, Maxtumduli she‘rlari tarjimasidagi soxta ekvivalentlar ham J.Sharipov tarjimasi misolida o‘rganilgan. Lekin shoir asarlarining boshqa tarjimonlar tomonidan amalga oshirilgan tarjimalarida ham, shuningdek, umuman, yaqin tillardan qilingan va qilinayotgan tarjimalarning barchasida ham soxta ekvivalentlar tarjimasi bilan bog‘liq xato-kamchiliklarning ko‘plab uchrashi mazkur masalani qaytadan kun tartibiga qo‘yib, jiddiy o‘rganishni taqozo qiladi. J.Sharipov tarjimalarining muvaffaqiyatini ta‘minlagan asosiy omil aslida o‘zbek va turkman tillari o‘rtasidagi o‘zaro mushtaraklik hisoblanadi.

“Ma‘lumki, turkman tili turkiy tillarning janubi-g‘arbiy (o‘g‘uz) gruppasiga taalluqli til hisoblanadi. O‘zbek tili esa turkiy tillarning qarlug‘ gruppasiga xos. Bu ikki til vakillari asrlardan beri bir-birlari bilan yonma-yon, bir xil moddiy-madaniy, siyosiy-tarixiy sharoitda yashab kelishgan. Shu sababli ularning tillarida umumturkiy leksik-grammatik xususiyatlar ko‘p uchraydi”¹²⁸. Tarjimon ikki til o‘rtasidagi bu imkoniyat va qulayliklardan mahorat bilan foydalangan. Buning ustiga, xorazmlik bo‘lgani, “Xorazm o‘zbeklari tili turkman tiliga boshqa o‘zbek shevalariga nisbatan ancha yaqin”ligi¹²⁹ unga yanada qo‘l kelgan. U amalga oshirgan ko‘pchilik tarjimalarning asliyatga monand jaranglashi shundan. Lekin o‘zbek va turkman tillarining “o‘ziga xos xususiyatlari ham mavjudki, bu xususiyatlar badiiy asar tarjima qilinayotgan vaqtda yaqqol ko‘zga tashlanadi. Chunki yaqin tillar lug‘at boyligida shaklan bir xil, mazmunan esa yiroq, hatto butkul boshqa ma‘no anglatuvchi so‘zlar ham anchagina bor. Mazkur so‘zlar tekstni o‘girish davomida tarjimonni yanglishtiradi va asl nusxa matnidan tarjimaga ko‘chib o‘tishi mumkin. Bunda esa tarjima muqarrar buziladi, chunki mutarjimni yanglishtirib tarjima tekstiga kirib qolgan so‘z originaldagi vazifani tarjimada bajarmasligi ustiga, noo‘rin qo‘llanganligini boisdan mantiqiy uzviylik hamda badiiy mukammallikka putur yetkazadi”¹³⁰. J.Sharipov tarjimalarida uni, asosan ana shu shaklan o‘xshash, ammo mazmunan bir-biriga zid so‘zlar – soxta ekvivalentlar chalg‘itgan: u tarjimalarida yo‘l qo‘ygan xato-kamchiliklarning katta qismi shunday “aldoqchi so‘zlar” hissasiga to‘g‘ri keladi. Shoir she‘rlarining J.Sharipov tomonidan qilingan tarjimalari xususida

¹²⁷ Рыльский М.Ф. Художественный перевод с одного славянского языка на другой. – М.: АН СССР, 1958; Курамбоев К. Махтумкули шеърияти Ўзбекистонда. – Б. 52-60.

¹²⁸ Тайлакова М., Сапаров М. Махтумкули асарлари тилининг ўзбекча таржимасига баъзи бир қайдлар. – Б. 47.

¹²⁹ Ўша мақола. – Б. 50.

¹³⁰ Ўша мақола. – Б. 47.

bir necha maqolalar yozilgan¹³¹, ayrim darslik va risolalarda ular xususida muxtasar fikr yuritilgan¹³², xolos. Binobarin, bu tarjimalar to'la holda tadqiqot doirasiga tortilgan emas. U tarjima qilgan mavjud 314 ta she'rni turkmanchasiga qiyoslab o'rganish natijasida soxta ekvivalentlar borasidagi xato-kamchiliklar ushbu maqola va kitoblarda qayd etib o'tilganidan ancha-muncha ko'pligi ma'lum bo'ldi. "O'zbek va turkman tillaridagi shaklan o'xshash, ammo mazmunan turli ma'nolarni anglatgan leksik birliklar tarjimonni ko'p o'rinlarda chalg'itadi. Tarjimon Maxtumluli asarlarini o'zbek tiliga ag'darar ekan, turkiy tillar gruppasiga mansub bo'lgan o'zbek va turkman tillarinnig mushtarak tomonlariga (fonetik-morfologik, leksik xususiyatlari) ko'proq tayanib, ko'p miqdordagi so'zlarning shakldagi o'xshashligiga asoslanib, so'zma-so'z tarjimaga zo'r bergan. Natijada shoir she'rlarining ma'nosiga putur yetgan"¹³³.

Ma'lumki, turkiy tillarda "qo'l" so'zi "el", "al" tarzida ishlatiladi. Lekin "al" turkman tilida ko'p ma'noli bo'lib, 1) hiyla, makr, 2) och qizil rang, 3) jin, ajina, yovuz ruh kabi ma'nolarda qo'llanadi. "Qo'l" so'zi esa "el" shaklida yoziladi. J.Sharipov makr-hiyla ma'nosidagi "al" so'zini "Chilim" she'ri tarjimasida "qo'l" deb tushunadi: "Al bilen aldap seni xer dem özige zar eder" – "Qo'l bilan aldab seni, har dam o'ziga zor etar. Bu xatoning kelib chiqish sababini M.Taylaqova va M.Saparovlar shunday izohlaydilar: "Xorazmda o'zbek adabiy tilidagi "qo'l" so'zini "al" so'zi bilan ifoda etiladi. Xorazmcha "al" turkman tilida "el" orqali ifodalanadi. Tarjimon xorazm shevasidagi "al"ga o'xshash bo'lgan turkmancha "al" ni "qo'l" deb noto'g'ri o'qiydi va Maxtumluli aytmoqchi bo'lgan fikrni buzib tarjima qiladi. Shakliy o'xshashlik tarjimonga pand bergan"¹³⁴. O'z navbatida, turkman tilidagi "el" so'zi o'zbek tilida – "xalq, yurt" ma'nosida keladi. Binobarin, bu so'zni aynan qoldirish o'zini oqlamaydi: "Nəgəx xudayım el tutar" – "Nogoh Xudoyim el tutar".

Ko'plab so'zlarning imlosi – turkman tilida qanday yozilishini bilmasliklarining o'zi tarjimonlarning turkman tilini haminqadar bilishlarini ko'rsatib turibdi. Ko'pchilik tarjimashunoslarning fikricha, soxta ekvivalentlar, aldoqchi so'zlarni farqlay olmaslik tarjimonlarning asliyat tilini bilmasliklari bilan izohlanadiki, keltirilgan tahlillar bu fikrni yana bir karra isbotlaydi.

¹³¹ Қаранг: Қурамбоев К. Шеърий таржимада миллийликни қайта яратиш ва таржimon маҳорати // Қурамбоев К. Таржима ва таржimon масъулияти. – Б. 65-88. Тайлакова М., Сапаров М. Махтумқули асарлари тилининг ўзбекча таржимасига баъзи бир қайдлар – Б. 46-53; Абдуллаев Ҳ. Ўлмас шеърийят // Ўзбекистон маданияти, 1977 йил, 12 апрель; Очилов Э. Махтумқули асарларининг ўзбекча таржималари. – Б. 13-23.

¹³² Қаранг: Саломов Ғ. Таржима назариясига кириш. – Б. 71-76; Қурамбоев К. Махтумқули шеърийати Ўзбекистонда. – Б. 52-61.

¹³³ Тайлакова М., Сапаров М. Махтумқули асарлари тилининг ўзбекча таржимасига баъзи бир қайдлар. – Б. 48.

¹³⁴ Тайлакова М., Сапаров М. Махтумқули асарлари тилининг ўзбекча таржимасига баъзи бир қайдлар. – Б. 50.